

9. <https://www.iamo.de/en/press/press-releases/article/international-competence-center-on-large-scale-agriculture-to-be-established-at-iamo/>

10. The UKRAINE Network Newsletter. - 2016. - N 1 - P.7

11. The same . - 2017. - N 9/10/- P.2; P.7.

12. The same . - 2017. - N 9/10/- P.7; P.12.

13. www.nas.gov.ua/UA/Messages/news/Pages/View.aspx?MessageID=3139

14. www.ukrainet.eu

УДК 101.1:316.314.743

Тетяна Цимбал

КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНЦІВ ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ВНУТРІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Анотація. У статті розглянуто проблему внутрішньої міграції в умовах гібридної війни в сучасній Україні. Подається авторське розуміння сутності та способів вирішення комплексу проблем, породжених переселенням людей з тимчасово окупованих територій. Доведено, що внутрішню міграцію, як і зовнішню, породжує стан знекоріненості людини, який є наслідком певних об'єктивних і суб'єктивних причин, найжахливішою з яких є війна. Охарактеризовано кількісний і якісний склад внутрішньо переміщених осіб в сучасній Україні, а також визначено причини вибору певного вектора переміщення. Встановлено основні проблеми внутрішніх мігрантів, оцінено можливості їхнього вирішення та визначено провідних агентів надання допомоги. З'ясовано, що загалом процес переселення громадян з тимчасово окупованих територій України відбувається без значних конфліктів, а українці гідно відповідають на виклики внутрішньої міграції. Підкреслено, що гібридна війна породжує ряд проблем, але й відкриває можливості консолідації і солідаризації українського суспільства.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, волонтерська діяльність, окуповані території, солідарність.

Tetiana Tsymbal

CONSOLIDATION OF UKRAINIANS IN RESPONSE TO THE CHALLENGES OF INTERNAL MIGRATION IN TERMS OF A HYBRID WAR.

Abstract. The article deals with the problem of internal migration in the conditions of hybrid war in modern Ukraine. It is affirmed that the problem of migration is one of the tests for Ukrainian society on the ability of consolidation. The complex of problems generated by the resettlement of people from temporarily occupied territories is outlined and the author's understanding of their essence and the ways of solving is given. It has been proved that internal migration, as well as external, caused by the state of human depersonalization, which is the result of certain objective and subjective reasons, the most terrible of which is the war. The quantitative and qualitative composition of internally displaced persons in modern Ukraine, types of displacements, and also the reasons for choosing a certain vector of movement are determined. The gender imbalance of internal migration and its causes were revealed. The main problems of internal migrants are identified, namely: the search for housing, employment and integration into the new socio-cultural environment. In estimated the possibilities of solving the above-mentioned problems and determined the leading help agents are determinate. It is emphasized that in the process of resettlement and arrangement in a new place the state plays a minor role. The leading role belongs to volunteers and public organizations. It is revealed that in general the process of resettlement of citizens from temporarily occupied territories of Ukraine takes place without significant conflicts, and Ukrainians are adequately responding to the challenges of internal migration. It was emphasized that the hybrid war raises a number of problems, but also opens up the possibility of consolidation and solidarity of Ukrainian society. Direct communication of people from different regions destroys stereotypes and promotes the integration of Ukrainians. The accent is on redefining the citizens' attitude towards Ukrainian statehood, state independence and national-state symbols. It is established that the degree of consolidation is growing in crisis conditions, and in the current situation in Ukraine, consolidation also implies unity with other countries that support the civilizational choice of our Motherland.

Key words: internally displaced persons, volunteering, occupied territories, solidarity.

Серед багатьох проблем, породжених російською агресією проти України, окупацією Криму та окремих районів Донецької і Луганської областей, особливе місце займає внутрішня та зовнішня міграція українців та її наслідки, у тому числі – проблема національної та культурної ідентичності, соціально-економічні проблеми тощо. Проблеми внутрішньої міграції, на наш погляд, є одним із випробувань українського суспільства на здатність до консолідації. Власне останньому аспекту і присвячена дана стаття, в якій пропонується досвід осмислення внутрішньої міграції в умовах гібридної

війни. Наукова новизна запропонованого підходу полягає в тому, що феномен внутрішньої міграції розглядається нами в контексті авторської концепції буттєвого вкорінення людини [7]. Сучасна внутрішня міграція українців підтверджує нашу тезу щодо головного фактору міграції взагалі як втрати людиною буттєвого коріння, або знекорінення, яке відбувається внаслідок деяких суб'єктивних (екзистенційних) та об'єктивних (соціально-політичних, економічних) причин. Саме стан знекоріненості веде особу до ухвалення рішення про виїзд зі звичного середовища, з території малої

Батьківщини або з країни, породжує думки та мрії про краще життя на чужині, прагнення вкорінитися у новому середовищі, на новому ґрунті.

Найболючішою формою буттєвого знекорінення сучасної людини, на думку С. Вейль, є війна, коли «позбавлення коріння стає майже смертельною хворобою для поневолених народів» [1, с. 36]. Однак, і самі завойовники, знекорінюючи інших, «підрізають власні корені». Крім того, до позбавлення коріння може призвести економічне панування одних людей над іншими. При цьому, головною «отрутою» знекорінення є гроші та наймана праця як соціальне явище повністю залежне від грошей. Робітник, хоч і не втрачає географічних, національних коренів, але екзистенційно, морально позбавлений коріння, бо сутність його буття складають не його життєва мета, не духовні, особистісні сили, а здатність бути «робочим матеріалом», «людським фактором» у розряді знекорінених «економічних аутсайдерів». До знекорінення людського буття залучені сучасні освіта і культура, орієнтовані переважно на прагматизм, вкрай роздроблені спеціалізацією, цілком позбавлені «відкритості» до світу, до «Іншого» [1, с. 38]. У свою чергу, суспільно-політичне знекорінення – найстрашніша форма знекорінення буття людини, що «полягає у своєрідному завоюванні, яке здійснюють державні власті над народами, відповідальність за які вони несуть...» [1, с. 103]. Така форма знекорінення є «найнебезпечнішою хворобою людських спільнот», тому що занурює людину «у стан інерції душі, ... або ... у діяльність, що завжди спрямована на позбавлення коренів тих, хто ще їх не втратив чи з ким це відбулося лише частково» [1, с. 39-40].

Сьогодні всі чотири форми знекорінення є, на нашу думку, об'єктивними факторами міграції українців. І війна, і характер праці (а для українства скоріше неможливість працевлаштуватися взагалі або за фахом), і культурно-освітні проблеми, і ставлення держави до народу, спекуляція влади війною створюють передумови внутрішньої та зовнішньої міграції.

Зауважимо, що у вітчизняній науковій літературі людей, які змушені були переселитися в інші регіони України, називають вимушеними переселенцями та внутрішніми мігрантами, а в офіційних документах – внутрішньо переміщеними особами, що найточніше відповідає англomовному терміну «internally displaced persons».

Перший досвід масового внутрішнього переміщення населення був пов'язаний з аварією на Чорнобильській АЕС у 1986 році, коли понад 116 тис. осіб було переселено з радіоактивно забруднених територій в інші регіони країни.

Сьогодні, з часу анексії Криму та початку війни на Сході України, з тимчасово окупованої території та районів проведення бойових дій в інших регіонах України розміщено близько 1 млн. 800 тис. осіб, з яких 175 тис. 627 дітей та 503 тис. осіб з інвалідністю та похилого віку, у тому числі, з Донецької і Луганської областей 1 млн. 35 тис. 400 осіб [9]. Ця

кількість не є точною і може бути суттєво більшою, адже не всі мігранти реєструються у місцях поселення. Тим не менше офіційна чисельність переселенців в Україні більша, ніж чисельність населення багатьох країн світу, у тому числі, європейських (наприклад, населення Чорногорії – 647 тис., Естонії – 1 265 тис.). Сьогодні Україна за кількістю внутрішньо переміщених осіб посідає перше місце в Європі та входить до списку країн-лідерів світу.

Так у 2015 році, за даними звіту Моніторингового центру з питань внутрішньо переміщених осіб та Норвезької ради з проблем біженців, Україна посіла четверте місце у світі за кількістю зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб поруч з Сирією, Єменом, Іраком та Нігерією. Взагалі у світі станом на 31 грудня 2015 року у світі налічувалося близько 41 млн. осіб, які змушені були покинути своє місце проживання через війни та конфлікти [11].

У зв'язку з поверненням близько 200 тис. українських переселенців додому, за підсумками 2016 року Україна перебуває на дев'ятому місці за кількістю внутрішньо переміщених осіб у світі. За даними Міністерства соціальної політики України, найбільше внутрішньо переміщених осіб зареєстровано у Донецькій, Луганській, Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській та Київській областях. Найменше – розселено у Тернопільській, Чернівецькій, Рівненській, Закарпатській, Івано-Франківській та Волинській областях [10]. Це свідчить про нерівномірний регіональний розподіл внутрішніх мігрантів по Україні, що призводить до надмірного соціального та адміністративного навантаження на громади, локальні ринки праці, соціальну інфраструктуру регіонів вселення.

Логічно виділити дві групи переселенців, виходячи з домінуючої причини переміщення, яка є очевидною для жителів Сходу України (пряма загроза життю), і неоднозначною для жителів Кримського півострова (важка моральна атмосфера, відсутність перспектив, прояви агресії, доноси, демонстрація негативного ставлення, погрози у сфері бізнесу тощо).

Серед внутрішньо переміщених осіб в Україні абсолютну більшість складають жінки. Гендерний дисбаланс міграційних потоків, з одного боку, вписується у загальносвітові імміграційні тенденції, адже за останні десятиліття у світі в цілому спостерігається різка фемінізація міграційних потоків: жінки стають ініціаторами й основними виконавицями емігрантських намірів. Стосовно ж біженців та внутрішньо переміщених осіб, зокрема, за даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців співвідношення частки чоловіків та жінок серед них у світі приблизно рівне. На противагу цьому, як свідчать факти останніх майже чотирьох років, в Україні спостерігається суттєва перевага жінок. Згідно з даними Єдиної інформаційної бази даних щодо внутрішньо переміщених осіб частка жінок становить приблизно 65%. За даними

Міжнародної організації міграцій, переселяються, як правило, жінки 30-55 років з вищою або незакінченою вищою освітою, серед яких велика кількість одиноких матерів [11]. Таке співвідношення у гендерній структурі внутрішніх мігрантів формується за рахунок переселенців із Сходу України, натомість серед вихідців з Автономної республіки Крим зберігається баланс між кількістю чоловіків та жінок.

Для жінок стає проблематичним працевлаштування на новому місці проживання: якщо серед зареєстрованих безробітних всіх категорій жінок нараховується 65%, то серед безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб – 72%, що свідчить про несприятливу ситуацію, яка склалася з використанням трудових ресурсів переселенок на місцевих ринках праці. Серед працездатної частини внутрішньо переміщених осіб значною є частка молоді. Зокрема, до 35 років – понад 40%, що свідчить про високий потенціал трудових ресурсів, адже молодь є більш мобільною та креативною, має відповідну сучасну освіту та здатна до нових видів діяльності [9].

Проведений кількісний аналіз дозволяє перейти власне до предмету даного дослідження, а саме: проблеми консолідації українців як відповіді на виклики внутрішньої міграції. Нагадаємо, що консолідація передбачає єдність соціуму на основі загальної мети і цінностей. А це означає, що вона може бути не тільки рушійною силою розвитку країни, а й засобом вирішення проблемних ситуацій, шляхом виходу з кризи. Зауважимо, що, на нашу думку, українське суспільство в цілому гідно вирішує багатовекторні проблеми внутрішньо переміщених осіб. Здійснюється це передусім завдяки діяльності громадських об'єднань, що долучають до волонтерства усіх небайдужих та готових допомогти громадян, а також, частково, за рахунок успішної діяльності органів місцевого самоврядування.

Переселенці, які у більшості своїй відчутно постраждали матеріально, зіштовхуються з цілою низкою соціокультурних проблем, пов'язаних із різним світоглядом, світобаченням, моделями поведінки, мовою, політичними настановами тощо. Означені протиріччя загострюються через інформаційні «вкидання» провокаційних сюжетів, націлених на посилення практик стигматизації, поглиблення ворожнечі між громадянами однієї країни. Такі проблеми потребують першочергового розв'язання, оскільки роз'єднане суспільство не може успішно протистояти зовнішній агресії. При цьому маємо надзвичайно складне завдання – формування єдності на основі розмаїття, розуміння та прийняття «іншого», толерантності та дотримання прав людини. Останнє вимагає виваженого та науково обґрунтованого розуміння процесів для розробки найбільш оптимальних способів пом'якшення означених проблем. З метою більш детального аналізу проблеми консолідації на місцях поселення біженців, розглянемо більш детально вектори

переселення й мотиви їх обрання, що є важливим компонентом стратегій переселення.

Вибір місця майбутнього проживання мало пов'язаний з національними чи патріотичними факторами. Домінуючим є мотив виживання, інтеграції у спільноту, наявності людей, які можуть допомогти увійти в нове середовище, наявності родичів (які можуть надати на початковому етапі неоплачуване місце проживання та допомогти з первинною інтеграцією); наявності роботи чи перспективою її отримання; наявність друзів, колег, товаришів по службі тощо. Часто обирається знайоме для людини місце, з яким пов'язана частина її життя. Таким чином люди хочуть полегшити процес адаптації на новому місці.

Обрання місця переселення пов'язане і з тим, як людина сприймає перспективи свого повернення на малу Батьківщину. Часто люди шукають місце свого тимчасового перебування неподалік від окупованої зони, що дозволяє комунікувати з частиною родини, яка залишилася там, дає надію на доступ до майна, створює відчуття близькості до дому, в який за нагоди можна буде повернутися.

Також у виборі місця поселення грають роль певні стереотипи. Люди, що виявилися сприйнятливим до ворожої пропаганди, не схильні обирати міста Західної України як місце переїзду, сприймаючи їх осереддям «Правого сектору» та «бандерівців».

Простежуються і два принципово різні види переселень: переселення у складі організованого колективу (підприємство, установа, релігійна громада, регулярні війська), та переселення індивідуальні (чи у складі сім'ї).

Серед найбільш комфортних траєкторій – переведення працівників певних установ чи компаній у інші регіони України. У таких випадках переселенці переважно отримують допомогу у двох найважливіших складових процесу переселення – житло та місце праці. Більш комфортним є переселення деяких національних чи релігійних меншин. У таких випадках переселенці переважно отримують допомогу від національно-культурних товариств чи релігійних спільнот у вигляді безкоштовного житла, предметів побуту, фінансової допомоги. Особи, переселені у рамках першої траєкторії, демонструють також значно вищий рівень інтеграції у місцеві спільноти, використовуючи як ресурс відповідні локальні мережі. Натомість ті, хто переселився індивідуально, гостро відчувають проблему пошуку житла, працевлаштування та встановлення нових соціальних контактів.

У якості головної допомоги у вирішенні проблеми житла вступають побудова модульних містечок, надання безкоштовного житла (тимчасово). Саме у процесі пошуку квартир переміщені особи зрідка стикалися з дискримінаційними практиками (небажання здавати житло мігрантам, підвищення цін тощо). Однак, з іншого боку, якщо надавати повноцінне житло внутрішньо переміщеним особам позачергово, то в контексті існуючої житлової

проблеми це може викликати незадоволення місцевого населення.

На другому місці по гостроті сприйняття стоїть проблема працевлаштування (для індивідуальних переселенців). За фахом знайти роботу дуже важко, тому у містах створені умови для перекваліфікації людей, професії яких були пов'язані із структурою економіки Донбасу, а також проводяться конкурси бізнес-ідей для надання грантів, створюються економічні кластери чи бізнес-інкубатори для переселених осіб. Органи місцевого самоврядування намагаються залучити переселених осіб до життя громади. Надається допомога і у сфері послуг, пов'язаних з місцем реєстрації людини (облік в лікарні, запис дітей до дитячого садочка чи школи тощо).

Звичайно, сам процес переселення є достатньо травматичним для людини, відтак більшість переселенців потребують психологічної допомоги. Але у українців неформована культура використання психологічної допомоги. Тому остання надається дітям у садочках, школах, а дорослим – у професійному середовищі.

Необхідно підкреслити, що найбільш привабливою є допомога внутрішньо переміщеним особам не у вигляді дарунків, а через створення можливостей. Переселенцям, які важко переживають зміну свого статусу та появу залежності від допомоги інших, необхідне відчуття повноцінності. Тим більше, що процес адаптації ускладнюється загостреним сприйняттям навколишньої дійсності. Адже переселенці схильні до перебільшення значення реакцій на себе та свої дії.

Так опитані у Кривому Розі переселенці підтверджують наявність чуток про зіткнення та неприємні ситуації у спілкуванні з місцевими мешканцями, але в більшості випадків вони не були учасниками або свідками таких ситуацій. Розмірковуючи над причинами чуток про непорозуміння з переселенцями, з одного боку, говорять про наявність пропагандистської негативної інформації, а, з іншого, визнають реальність різних типів переселенців і тих проблем, які вони створюють. Загальна картина буття внутрішніх мігрантів формується з певних фрагментів власного досвіду та доповнюється інформацією зі ЗМІ. При цьому інформація має великий обсяг, який людина не може переосмислити, засвоїти. Більша частина повідомлень має антиномічний характер, що формує недовіру. Таким чином, маючи доступ до значного обсягу інформації людина не знає, що насправді відбувається, переживає стан розгубленості, нездатності ухвалювати рішення та діяти.

Ускладнює ситуацію і її процесуальність та невизначеність. Переселенці не уявляють чітко майбутнє тих територій, на яких вони проживали. Це формує знекорінений стан людини, яка не живе вдома, на малій Батьківщині, але й не інтегрується в спільноту на новому місці через неоднозначність, невизначеність ситуації. За таких умов людині важко ухвалити рішення стосовно працевлаштування,

організації побуту, який повноцінно не налагоджується. Ситуація ускладнюється відсутністю єдиної точки зору переселенців щодо перспективи завершення військових дій.

Важливо підкреслити, що надання допомоги залежить від матеріального стану переміщених осіб. Частина з них не потребує допомоги держави чи інших громадян і самі робили внески у волонтерські організації. Крім того, вони включаються у процес допомоги людям, що залишилися на окупованих територіях. У той же час одиниці з них надавали допомогу українській армії. Таке ставлення до Збройних сил України засвідчує засудження збройного конфлікту на Донбасі, і, можливо, учасників воєнних дій на території Донбасу.

Підсумовуючи, підкреслимо, що загалом процес переселення українських громадян з тимчасово окупованих територій проходить без істотних соціальних чи міжнаціональних конфліктів, проте призводить до певної соціальної ізоляції переміщених осіб та необхідності культурної та соціальної адаптації. Латентні конфлікти між внутрішньо переміщеними особами та місцевим населенням пов'язані, у першу чергу, з відмінними моделями світосприйняття та емоційністю, зі стереотипами та однобічною інформованістю. Процес переселення має у більшості випадків характер індивідуальних траєкторій переміщення. Відповідно, основну роль у процесі переселення відіграють особисті соціальні та інституційні контакти переміщених осіб. У ситуації браку таких контактів, першочергова відповідальність лягає не на державу, а на волонтерські організації. Держава у процесі переселення відіграє другорядну роль. Певною мірою це пов'язано із небажанням переміщених осіб офіційно декларувати свій стан, а з іншого боку – з бюрократичною інертністю держави.

Таким чином, стан внутрішньої міграції в Україні, породжений Революцією Гідності, анексією Криму та війною на Сході України створює низку проблем, але й відкриває можливості. Адже вперше в Україні у процесі активної взаємодії зустрілися представники різних регіонів. Безпосереднє спілкування людей руйнує стереотипи, сприяє інтеграції українського суспільства, призводить до переосмислення ставлення до української державності, цінності державної незалежності, національної та державної символіки. Активізується поняття політичної нації, в якому гармонійно поєднуються власна громадянство і національність.

Соціальною реакцією на гібридну війну в Україні є високий рівень солідарності, консолідації, який виявився і в реакції людей на провокації, що протистоїть технологіям гібридної війни, і в потужному волонтерському русі. Останній є надзвичайною можливістю України, оскільки формує соціальну групу, що позитивно сприймається суспільством та може стати основою нової соціальної солідарності.

Підкреслимо, що ситуація ускладнюється гібридним характером війни, що пояснюється не тільки поєднанням різних видів військових дій, фізичного знищення і мирного повсякденного існування, ведення торгівлі, відсутності блокади телевізійних та радіопрограм, а й тим, що війна опирається не на ідеологію, а на викривлені уявлення про власну ідентичність. Сучасна гібридна війна в Україні є, по суті, війною ідентичностей з використанням маніпулятивної пропаганди, що проектує ідентичність. Російські засоби масової інформації намагаються звести українську ідентичність до місця народження, мовних вподобань або до однозначного вибору пріоритетних історичних персоналій тощо. На нашу думку, сьогодні українська ідентичність визначається не перерахованими факторами, а готовністю захищати свою Батьківщину, відстоюючи територіальну цілісність та гідність народу.

Отже, міра консолідації в кризових умовах повинна бути більшою, ніж у звичайних. В сучасній ситуації в Україні консолідація передбачає і єдність з іншими країнами, що підтримують загальний цивілізаційний вектор розвитку нашої Батьківщини. Враховуючи кризовий стан українського суспільства, умови «гібридної» війни, можемо стверджувати, що сьогодні Україна потребує посилення суспільної консолідації, рівень якої на четвертому році війни дещо знизився. Загалом проблема внутрішнього переселення є глибокою і багатогранною, а тому вимагає виваженого, науково обґрунтованого підходу до розуміння сутності процесів та розробки найбільш оптимальних способів їх пом'якшення або вирішення на основі глибокого, філософського розуміння ідентичності, усвідомлення неможливості зведення її до одного виміру, а також розробки комплексу просвітницьких, інформаційних, виховних заходів з метою вирішення проблем, пов'язаних з внутрішньою міграцією.

1. Вейль Сімона. Укорінення. Лист до клірика / Сімона Вейль ; [пер. з фр.]. – К. : «Д.Л.», 1998. – 298 с.

2. Краузе О. Зовнішня трудова міграція населення України / О. Краузе // Галицький економічний вісник. – 2010. – № 2 (27). – С. 26-34.

3. Малиновська О. А. Україна, Європа, міграція: міграція населення України в умовах розширення ЄС / Олена Малиновська. – К. : Бланк-Прес, 2004. – 171 с.

4. Маховская О. Соблазн эмиграции, или Женщинам, отлетающим в Париж / О. Маховская. – М. : ПЕР СЭ, 2003. – 144 с.

5. Трудова міграція громадян України. Біла книга: [монографія] / [за ред. В.Я. Шибко]. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2006. – 201 с.

6. Українська еміграція: від минувшини до сьогодення: навчальний посібник / [Б.Д. Лановик, М. В. Траф'як та ін.; за редакцією професора Б.Д. Лановика]. – Тернопіль : «Чарівниця», 1999. – 512 с.

7. Цимбал Т.В. Буттевісне укорінення людини / Т.В. Цимбал. – Київ : НПУ імені М.Драгоманова, 2005. – 219 с.

8. Цимбал Т. Феномен еміграції: досвід філософської рефлексії: [монографія]. – К., Кривий Ріг : Видавничий дім, 2012. – 396 с.

9. <http://www.iom.org.ua/ua>

10. <http://dyvys.info/2017/05/30/statystyka-za-rik-kilkist-pereselentsiv-v-ukrayini-istotno-zmenshylasya/>

11. <https://www.nrc.no/resources/fact-sheets/ukraine-fact-sheet-2/>

References

1. Vejl Simona, Ukorinennya. List do klirika / [Rooting Letter to the cleric]. - 1998. – 298 p. (in Ukrainian).

2. Krauze O. Zovnishnya trudova migraciya naselennya ukraïni [External labor migration of the population of Ukraine]. Galickij ekonomichnij visnik. – 2010. – № 2 (27). – P. 26-34. (in Ukrainian).

3. Malinovska O., Ukraïna, evropa, migraciya: migraciya naselennya ukraïni v umovax rozshirennya es [Ukraine, Europe, migration: migration of Ukraine's population in the context of EU enlargement]. Kyiv – 2004. – 171 p. (in Ukrainian).

4. Maxovskaya O. Soblazn emigracii, ili zhenshinam, otletayushhim v parizh [The temptation of emigration, or Women flew to Paris]. - 2003. – 144 p.

5. Trudova migraciya gromadyan ukraïni. bila kniga [Labor migration of Ukrainian citizens. White book]. Kyiv - 2006. – 201 p. (in Ukrainian).

6. Ukraïnska emigraciya: vid minuvshini do sogoedenya: navchalnij posibnik [Ukrainian emigration: from the past to the present: a manual]. - b.d. lanovik, m. v. traf'yak ta in.; za redakciyu profesora b.d. lanovika. – 1999. – 512 p. (in Ukrainian).

7. Cimbал Т. buttevisne ukorinennya lyudini [Embodied rooting of a person]. Kyiv - 2005. – 219 p. (in Ukrainian).

8. Cimbал Т. Fenomen emigracii: dosvid filosofskoi refleksii [The phenomenon of emigration: the experience of philosophical reflection]. Kyiv - 2012. – 396 p.

9. <http://www.iom.org.ua/ua>

10. <http://dyvys.info/2017/05/30/statystyka-za-rik-kilkist-pereselentsiv-v-ukrayini-istotno-zmenshylasya/>

11. <https://www.nrc.no/resources/fact-sheets/ukraine-fact-sheet-2/>